

Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема

Актуальність теми зумовлена тим, що піднята в статті проблема майже не вивчена в нашій країні і з теоретичних позицій, і з позиції практики. Явище булінгу надзвичайно поширене в сучасній школі, але цю проблему з тих чи тих причин замовчують, не афішують випадки знущань, її не прийнято обговорювати. З одного боку, педагогічний колектив, дбаючи про власну репутацію, ігнорує її, а з іншого – батьки, які або вважають ситуацію цькування хорошою школою життя, або, хвилюючись за власних дітей, переводять їх до іншого навчального закладу. За таких умов проблему не усувають, а навпаки, вона набуває більших обсягів і жорстокості. У статті проаналізовано соціально-педагогічну, психологічну проблему сучасності – булінг. Розкрито сутнісні ознаки, основні причини, форми прояву цього явища, визначено основні риси булінгу, проаналізовано основні механізми його розвитку, описано рольову структуру булінгу та висвітлено наслідки для всіх учасників цього явища (для жертв булінгу, булерів, спостерігачів).

Ключові слова: булінг, насильство, агресія, третирування, цькування.

Постановка проблеми та її значення. Всесвітня організація охорони здоров'я проводить періодичний моніторинг аспектів поведінки школярів, які впливають на їх здоров'я. Один із напрямів дослідження пов'язаний із насиллям у школах. Зокрема, ця організація досліджувала ситуацію щодо підлітків, яких ображали в школі не менше двох разів впродовж місяця останні декілька місяців. Згідно з даними, представленими в дослідженні в Україні, 20 % дівчат і 19 % хлопців 11-річного віку зазнавали різноманітних образ у школі не менше двох разів впродовж місяця останні декілька місяців. Кількість таких дітей 13-річного віку дещо нижча порівняно з попередньою віковою категорією. Відповідно, 18 % дівчат та 16 % хлопців. У 15-річному віці тенденція до зменшення зберігається. Відповідно, 12 % дівчат і 13 % хлопців зазнавали різноманітних образ в школі не менше двох разів впродовж місяця останні декілька місяців, тобто з віком кількість жертв насилля, булінгу зменшується.

Наступний аспект поведінки школярів, який відображений у моніторинговому дослідженні, стосується виявлення підлітків, які ображали інших у школі не менше двох разів впродовж останніх декілька місяців, тобто йдеться про булерів, агресорів. В Україні 10 % дівчат і 13 % хлопців 11-річного віку ображали інших у школі не менше двох разів впродовж місяця останні декілька місяців. Кількість таких 13-річних дещо вища порівняно з попередньою віковою категорією. Відповідно, 13 % дівчат та 17 % хлопців. У 15-річних тенденція до збільшення зберігається. Відповідно, 13 % дівчат і 18 % хлопців зазнавали різноманітних образ у школі не менше двох разів впродовж місяця останні декілька місяців, тобто кількість дітей, які демонструють систематичне насилля, у період з 11 до 15 років збільшується.

Отже, згідно з даними ВООЗ, отриманими внаслідок моніторингового дослідження, в Україні регулярного насилля в школах зазнають близько 17 % дівчат і 16 % хлопців 11–15-річного віку. Самі регулярно ображають інших 16 % українських школярів та 12 % школярок [9].

Представлені дані підтверджують результати іншого опитування, яке провів Інтернет-сайт *KidsPoll* (1200 дітей). Згідно з ним, жертвами булінгу було 48 % опитаних, із них 15 % дітей неодноразово зазнавали насилля; 42 % респондентів зазначили, що самі займалися булінгом, 20 % – постійно [1].

Отже, представлені статистичні дані засвідчують, що булінг – явище глобальне та масове. Зазначимо, що школа – заклад, у якому діти перебувають більшу частину дня, тут вони отримують знання, досвід, вчать спілкуватися, розвиваються, тут проходить процес становлення особистості, соціалізації. Ураховуючи зазначене вище, важливим завданням сучасної загальноосвітньої школи є визнання існування проблеми булінгу та створення відповідного середовища в освітній установі для профілактики та боротьби з негативними соціально-педагогічними наслідками цього явища.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Ґрунтовніше проблему насильства, зокрема третирування одних учнів іншими висвітлили зарубіжні вчені, зокрема І. Бердишев, І. Кон, Х. Лейманн, Д. Лейн, К. Лоренц, Д. Ольвеус та ін. Вітчизняні наукові роботи з означеної проблеми мають загальний характер, не досліджені на сьогодні теоретико-методологічні основи цього явища, його причини, наслідки.

Мета статті – актуалізувати проблему булінгу та висвітлити особливості даного явища в дитячому колективі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Незвичний для нашого сприйняття термін *булінг* тісно пов'язаний із такими поняттями, як *насильство* (застосування силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на слабких або тих, хто не може чинити опір; панування, влада людини над людиною [11]), *агресія* (дії, спрямовані на порушення фізичної і психічної цілісності людини або групи людей) [2]. Агресія органічно пов'язана з насильством і є його природним підґрунтям. Поняття *агресія* ширше за поняття *насильство*, воно включає в себе поняття *насильство*, *третирування* (виявляти зневагу до когось, поводитися безцеремонно, не зважати на чиюсь думку [7, с. 248]), *цькування* (переслідувати кого-небудь різними нападами, наклепами і т. ін., знущатися з когось [8, с. 259]). Усі ці поняття відображають різні аспекти такого явища, як булінг.

Поняття *булінг* трактують від вузького (відеозйомка бійки) до масштабного (насильство взагалі) [5].

Булінг – соціально-педагогічна, психологічна проблема сучасності. Це соціальне явище, власне переважно організованим колективам, отож з огляду на зазначене, виділяють основні місця булінгу: булінг у школі; булінг на робочому місці (мобінг); булінг в армії («дідовщина»); кібербулінг (насилля в інформаційному просторі) тощо.

Уперше термін *булінг* (з англ. 'bully' – хуліган, забіяка, грубіян, насильник; 'bullying' – цькування, залякування, третирування) з'явився на початку 70-х рр. XX ст. у Скандинавії, де група дослідників вивчала явище насильства між дітьми в школі.

Досі немає чіткого наукового визначення цього терміна. Саме поняття *булінг* деякі автори розуміють по-різному і дають різну кваліфікацію його видів.

Булінг визначають як: 1) соціальну взаємодію через яку *одна людина (іноді декілька)* зазнають нападів іншої людини (іноді декількох, але, зазвичай, не більше чотирьох) *майже щодня* впродовж *тривалого періоду* (декількох місяців), що викликає в жертви стан безпомічності й виключення з групи [13, с. 168]; 2) сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем, які охоплюють процес *тривалого фізичного чи психологічного насилля* з боку індивіда або групи стосовно індивіда, що не може захистити себе в певній ситуації [3]; 3) поведінка, що може бути визначена як *неодноразовий напад* (фізичний, психологічний, соціальний або вербальний) *тими, чия влада формально або ситуативно вища* за тих, хто не має можливості захиститися, з наміром заподіяти страждання для досягнення власного задоволення [12].

Відомий дослідник булінгу Д. Ольвеус (*Dan Olweus*) визначає три важливих **компоненти**: 1) боулінг – агресивна поведінка, що охоплює небажані, негативні дії; 2) булінг охоплює патерн поведінки (патерн (від англ. *patron*) прийняті в певній культурі зразки та стереотипи поведінки), що постійно повторюється; 3) булінг характеризується нерівністю влади або сили [15].

Аналіз наукових робіт дає можливість визначити основні **рис** *булінгу*: систематичність; нерівність фізичних, психологічних і соціальних можливостей, які лежать в основі стосунків між жертвою й агресором, тобто агресор займає вище становище, ніж його жертва; взаємостосунки переслідувача й жертви; емоційне приниження, образа почуттів людини, що призводить до виключення її з групи.

Отже, підґрунтям булінгу є статус, влада, конкуренція, лідерство. Це соціальна поведінка, що проявляється у відносно стійких групах і здатна залучати інших. Булінг охоплює нерівність сили та влади, що приводить жертву в стан, у якому вона не здатна ефективно захищатися від негативних дій. Це і є відмінною рисою булінгу від простого конфлікту. В конфлікті учасники рівні, а в булінзі жертва завжди виявляється слабшою, їй важче себе захистити, проти неї може виступати група. Ще одна характерна риса боулінгу – він передбачає свідому поведінку, спрямовану на те, щоб завдати шкоди та страждання іншій людині.

Серед **причин** булінгу в колективі вчені виділяють наступні: боротьба за лідерство; зіткнення різних субкультур, цінностей, поглядів і невміння толерантно ставитися до них; агресивність і віктимність; наявність у дитини психічних і фізичних вад; заздрість; відсутність предметного дозволля тощо [6].

Шкільний булінг можна розділити на дві основні **форми**:

1. **Фізичний шкільний булінг** – умисні удари, стусани, побої нанесення інших тілесних ушкоджень тощо; сексуальний булінг, хеппісліпінг.

2. **Психологічний шкільний булінг** – насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає психологічну травму через словесні образи або погрози, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість. До цієї форми належать **вербальний булінг** (знаряддям слугує голос (образливе ім'я, з яким постійно звертаються до жертви, обзивання, поширення образливих чуток і т. д.); **образливі жести або дії; залякування** (використання агресивної мови тіла й інтонацій голосу для того, щоб змусити жертву здійснювати або не здійснювати що-небудь); **ізоляція** (жертву навмисне ізолює, виганяє або ігнорує частина учнів або весь клас); **активне неприйняття** (виникає у відповідь на ініціативу, що походить від жертви, кривдники дають зрозуміти, що вона ніхто, що її думка нічого не означає, роблять її «цапом відбувайлом»); **пасивне неприйняття** (виникає лише в певних ситуаціях, коли треба вибрати когось у команду, групу, сісти за парту, прийняти в гру, діти відмовляються: «З ним не буду!»); **ігнорування** (не звертають уваги, не спілкуються, не помічають, забувають, не проявляють відкритої агресії, але й не цікавляться); **вимагання** (грошей, їжі, інших речей); **пошкодження та інші дії з майном** (крадіжка, грабіж, ховання особистих речей жертви); **кібербулінг** (приниження за допомогою мобільних телефонів, Інтернету, інших електронних пристроїв (пересилання неоднозначних зображень і фотографій, обзивання, поширення чуток тощо)).

Уважають, що **жертвами булінгу** стають діти чутливі, замкнуті, сором'язливі, тривожні, невпевнені в собі, нещасні, з низькою самоповагою, схильні до депресії, діти, які не мають жодного близького друга й успішніше спілкуються з дорослими, ніж з однолітками (Дан Ольвеус). Однак провокувати знуцання над собою можуть і сильні, обдаровані особистості. Перебуваючи у звичайній школі, обдарований учень запускає визначені механізми розвитку булінгу, викликає заздрість і роздратування однолітків високим рівнем знань, допитливістю, акумуляцією уваги вчителя. Унаслідок цього відбувається ізоляція обдарованого учня від класу. Погане ставлення до нього поступово стає причиною відповідної поведінки: неприйнята в класі дитина починає порушувати правила, діє імпульсивно й необдуманно [10].

Основні *механізми розвитку булінгу*: страх; заздрощі та конкуренція; неприйняття інакшості; бажання підпорядковувати когось власній волі; бажання витіснити когось із групи (колективу); бажання принизити іншого.

Як соціально-психологічне явище булінг впливає на всіх учасників групи чи класу дітей, де він виникає. Зокрема Д. Ольвеус описав таку рольову структуру булінгу:

- 1) учень, який є **жертвою** булінгу;
- 2) учні, які здійснюють насилля, ініціюють і відіграють лідерські ролі в процесі булінгу – **«булери»**, або переслідувачі, агресори;
- 3) **послідовники** – учні, які позитивно ставляться до знуцань над іншими й беруть активну участь у цьому, але зазвичай не є ініціаторами та не відіграють головної ролі;
- 4) **пасивні «булери»** – учні, які відкрито підтримують булінг, наприклад через сміх чи повертання уваги до ситуації, проте не втручаються в неї;
- 5) **потенційні «булери»** – учні, яким подобаються знуцання, але вони не виявляють цього ззовні;
- 6) **«спостерігачі»** (байдужі свідки) – учні, які не беруть участі в булінгу, і можуть вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації;
- 7) **«потенційні захисники»** – ці учні негативно ставляться до насилля і вважають, що повинні допомогти жертві, проте нічого не роблять;
- 8) **«захисники»** – учні, які виявляють негативне ставлення до явища, вони захищають жертву або намагаються їй допомогти [15].

Булінг – переважно латентний для інших осіб процес, але діти, які зазнали цькування, отримують психологічну травму різного ступеня тяжкості, що призводить до важких наслідків, аж до самогубства.

Тому найнебезпечніші в цьому явищі **наслідки**. Причому наслідки і для жертв булінгу, і для булерів, і для спостерігачів, а саме:

1. **Діти, які стають переслідувачами**, більше, ніж їхні однолітки схильні до участі в бійках, до крадіжок, уживання алкоголю і куріння, у них низькі оцінки зі шкільних предметів, вони також можуть носити зброю.

2. **Діти, які лише спостерігають знуцання**, також, як і самі жертви, можуть почуватися в небезпеці. У них може спостерігатися страх, нездатність діяти, почуття провини за бездіяння, а

також може виникати бажання приєднатися до процесу, особливо якщо в них немає стійкого ставлення до ситуації.

3. У дітей, які стають об'єктами булінгу, відзначають такі симптоми (за Х. Лейманном):

- **перша група** пов'язана з впливом стресу на когнітивні процеси, що спричиняють фізичні гіперреакції (порушення пам'яті, порушення концентрації уваги, депресія, апатія, швидке роздратування, загальна втома, агресивність, почуття незахищеності, фрустрація);
- **друга група** вказує на психосоматичні симптоми (нічні жахи, біль у шлунку, діарея, блювання, відчуття слабкості, втрата апетиту, стискання у горлі, схильність до плачу, почуття самотності);
- **третья група** поєднує симптоми, що виникають під впливом виділення стресових гормонів і діяльності автономної нервової системи (біль у грудях, пітливість, сухість у роті, серцебиття, часте дихання),
- **четверта група** відображає симптоми, пов'язані з м'язовим напруженням (біль у спині, біль у задній частині шиї, біль у м'язах);
- **п'ята група** пов'язана з проблемами сну (труднощі під час засинання, переривчастий сон, раннє пробудження);
- **шоста група** симптомів: слабкість у ногах, загальна слабкість;
- **сьома група**: втрата свідомості, тремор (*тремтіння тіла або окремих частин* [14]).

Висновки й перспективи подальших розвідок. Отже, що булінг – явище, що може виникнути в більш-менш організованих, сталих дитячих колективах, стосується і впливає на всіх його учасників, призводячи до порушення навчально-виховного процесу в школі, викликає тривалі наслідки для особистості, інколи віддалені в часі. Тому постає гостра потреба усвідомлення того, що ця проблема є; підготовки фахівців з певними теоретичними знаннями, спеціальними уміннями, навиками для виявлення, попередження та подолання такого негативного соціально-психолого-педагогічного явища, як булінг.

Джерела та література

1. Булінг: детская жестокость [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://www.tagillib.ru/readers/ot_20_and_starshe/meropr/bulling.php
2. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії [Електронний ресурс] / Л. І. Лушпай // Наук. зап. [Нац. ун-ту «Острозька академія»]. Сер. :Філологічна. – 2013. – Вип. 33. – С. 85. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf
3. Лэйн Д. А. Школьная травля (буллинг) [Електронний ресурс] / Д. А. Лэйн // ZipSites.ru : бесплат. електрон. интернет-б-ка. – Режим доступа : <http://www.zipsites.ru>
4. Ожийова О. М. Шкільне насильство : сутність, види, профілактика: автореф. дис. ... канд. соціол. наук : спец. 22.00.04 / О. М. Ожийова ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2012. – С. 10–20.
5. Петросянц В. Р. Проблема буллинга в современной образовательной среде / В. Р. Петросянц // Вестн. ТГПУ. – 2011. – Вып. 6 (108). – С. 151–154.
6. Система захисту дітей від жорстокого поведіння : навч.-метод. посіб. / Л. Волинець, Т. Дорошок, М. Євсюкова та ін. ; [ред. : К. Левченко, І. Трубавіна] ; Держ. соц. служба для сім'ї, дітей та молоді. Міжнар. жіночий правозахисн. центр «Ла Страда Україна». – К. : Держсоцслужба, 2005. – 395 с.
7. Словник української мови : в 11 т. – Т. 10. – 1979. – С. 248.
8. Словник української мови : в 11 т. – Т. 11. – 1980. – С. 259.
9. Социальные детерминанты здоровья и благополучия подростков. Исследование «Поведение детей школьного возраста в отношении здоровья» : международный отчет по результатам обследования 2009–2010 гг. / под ред. С. Сургие и др. – Копенгаген : Европ. регион. бюро ВОЗ, 2012 г. (Сер. Политика охраны здоровья детей и подростков. – Вып. № 6).
10. Стельмах С. С. Обдаровані діти як об'єкт булінгу / С. С. Стельмах // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика : зб. наук. пр. – Вип. 8. – К. : Ін-т обдарованої дитини, 2012. – С. 196–202.
11. Українська психологічна термінологія : словник-довідник / за ред. М.-Л. А. Чепи. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2010.
12. Besag V. E. Bullies and Victims in Schools / V. E. Besag. – Milton Keynes : Open University Press, 1989.
13. Dancanson N. Sexual Bullying: Gender Conflict and Pupil Culture in Secondary Schools / N. Dancanson. – Routledge, 1999. – 177 p.
14. Mobbing Encyclopaedia [Elektronic resouse]. – Mode access : <http://www.leymann.se>
15. Olweus D. Bullying at school [Elektronic resouse] / D. Olweus // Blackwell Publ. – 1993. – 215 p. – Mode access : <http://books.google.com.ua>

Сидорук Ирина. Буллинг как актуальная социально-педагогическая проблема. Актуальность темы предопределена тем, что поднятая в статье проблема почти не изучена в нашей стране как с теоретических позиций, так и с позиции практики. Явление буллинга чрезвычайно распространено в современной школе, но эта проблема по тем или другим причинам замалчивается, не афишируются случаи издевательств. При таких обстоятельствах проблема не устраняется, а наоборот, приобретает значительно большего объема и жестокости. В статье рассматривается социально-педагогическая, психологическая проблема современности – буллинг. Раскрыты сущностные признаки, основные причины, формы проявления этого явления, определены основные черты буллинга, рассмотрены основные механизмы развития, описана ролевая структура, последствия буллинга для всех его участников.

Ключевые слова: буллинг, насилие, агрессия, третирование, травля.

Sydooruk Iryna. Bulling as Social-Pedagogical Issue of the Day. Bulling is the problem of contemporaneity. It is examined in the article. An author exposes signs, principal reasons, forms of display of this phenomenon, determines the basic lines of bulling, examines basic the mechanisms of his development, describes the role-play structure of bulling and exposes consequences for all participants of this phenomenon.

Key words: bulling, violence, aggression, slight, persecution.

Стаття надійшла до редколегії
10.02.2015 р.

УДК [37.013.42:343.431]–057.87

**Наталія Сушик
Олена Шинкарук**

Соціально-педагогічна профілактика торгівлі людьми серед учнівської молоді: мета, завдання, зміст, види, форми, методи

У статті обґрунтовано сутність, фактори, наслідки поширення явища торгівлі людьми; визначено мету, завдання, зміст, види, форми, методи соціально-педагогічної профілактики торгівлі людьми серед учнівської молоді. Досягнення мети, реалізація завдань соціально-педагогічної профілактики торгівлі людьми серед учнівської молоді забезпечується відповідними умовами та реалізується через зміст профілактичної роботи відповідно до видів профілактики – первинної, вторинної, третинної. На основі вивчення вітчизняного соціально-педагогічного досвіду обґрунтовано використання ефективних форм і методів профілактики торгівлі людьми серед учнівської молоді.

Ключові слова: торгівля людьми, соціально-педагогічна профілактика торгівлі людьми, мета, завдання, зміст, види, форми, методи соціально-педагогічної профілактики торгівлі людьми серед учнівської молоді.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна соціальна політика України у сфері протидії торгівлі людьми орієнтована на активізацію профілактичної роботи, захист прав людини через розвиток її правосвідомості, формування в підростаючого покоління вмінь об'єктивно оцінювати суспільну та особистісну небезпеку цього явища.

Результати вивчення міжнародних і державних документів, наукової літератури з проблеми дослідження показали, що поняття *торгівля людьми* означає вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей через загрозу силою чи її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, матеріальної чи іншої залежності, зловживання владою або уразливістю становища, або через виплату чи одержання грошей або іншого тиску, щоб отримати згоду особи, яка має контроль над іншою особою, задля експлуатації.

В «Енциклопедії для фахівців соціальної сфери» зазначено, що *торгівля людьми найчастіше відбувається з метою експлуатації праці в сільському та домашньому господарстві, будівництві, на підприємствах, у сфері послуг, розваг; експлуатації в секс-індустрії (утягнення в заняття проституцією, використання в порнографічному бізнесі); утягнення в злочинну діяльність; використання в збройних конфліктах; примусового виконання репродуктивних функцій; нелегальної трансплантації органів і тканин; використання та/чи примушування до жебрацтва; нелегального усиновлення / удочеріння [2, с. 299].*

Наслідки торгівлі людьми:

– торгівля людьми позбавляє країни людських ресурсів;

© Сушик Н., Шинкарук О., 2015